Ғабит МҮСІРЕПОВ

ФЕНОМЕН - ФЕНИКС

Ұлы Абайдың құрдасы, көзі тірісінде Гомер атанған алып ақын атамыз Жамбыл дүниеге екі рет туып келген адам: тоғыз ай, тоғыз күнде ана құрсағынан туды, тоқсан жасқа келгенде заман құрсағынан тағы бір туды:

Анада алалық жоқ, қай баласын болса да мерзімді күні жарық дүниеге әкеледі. Қазақтың Гомерін туғызу үшін заман тоқсан жыл толғатты.

Көне грек Гомерінің қайда туғанына осы күнге дейін жеті шаһар таласады. Қай елден туғаны да осы күнге дейін даулы, қазақ Гомерінің туған елі - Ұлы жүз - Екей. Туған топырағы - Жамбыл тауының баурайы. Болашақ ақынға сол таудың атын қойған. Мүмкін, әкесі Жабайға - балам таудай биік, тастай берік, бұлақты, жылғалы, қыс ықтасыны болсын, жаз көлеңкелі саясы болсын деген ой келген шығар. Ол арманы қате кеткен жоқ.

Гомер анадан туды ма, ойдан туды ма, ол әлі таласта, қазақ Гомерінің әке-шешесі де мәлім. Бірінші туғанда ана бесігінде өсті, екінші туғанда Отан бесігінде өсті. Тоқсан мен жүз жастың арасындағы он жылда ұлы Жамбыл Гомер атанды. Оны Гомер атандырған сол Отаннын дүние тіршілігін азаттық, теңдік бақыт арнасына түсіруге арналған ұлы істері еді, Жәкең осыны жырлап Гомер атанды.

Ақын Жамбылдың екі рет туғаны да, түрлі заманда жасағаны да, өмірінің ең соңғы он жылында бүкіл дүние таныған атақ алуы да — Феномен. Сирек кездесетін, себебін осы күнге дейін ғылым таба алмай қойған сыр. Әсіресе тоқсан жас пен жүздің арасындағы он жылда ақындық дарынның бұрынғысына қарағанда еселеп шарықтап кетуі дүние жүзілік даналардың өмірінен де кездескен емес.

Көбіміз алпысқа толғанда пенсияға көшіп, жетпіске толғанда өмір шекарасының құламасында тұрғандай сезінсек, ұлы Жамбылдың даусы тоқсан жасында шырқап кетті. Бұл жасқа дейін көтерілмеген биігіне көтерілді. Ұлы Отан соғысының тұсында көп ұлтты совет поэзиясында Жамбылдан жоғары көтерілген ақын болған жоқ. Жамбыл даусы күркіреп шықты. Жамбыл сөздері жау жүрегіне оқ болып қадалды. Жамбыл сөздері жоғары командованиенің әмірімен қатар Смольныйдың қабырғасына ілінді. Бұл кезде Жамбыл жүзге таяп қалған еді. Ең алдымен жете түсінер, жете түсіндірер, сыры терең Феномен осы!

Жамбыл өмірге жымия қарап, сынай өскен ақын еді. Оның ойлы көздерінің түбінде қашанда бір сықақ ұшқыны тұратын. Әлденені түсіндіре бастасаң «Мені бір алжуға айналған шал деп отырсың-ау!» – дегісі келгендей, мұрт астынан миығы жымия бастағанын сезуші едің. Айта бастағаныңды іліп әкетіп, өлеңмен өзіңе қайта айтқанда ақын жүрегінің

ыстық жалынына, ой-сезімінің тереңдігіне таң қалатынсың.

Ұлы Октябрь революциясынан бұрынғы жетпіс жылдық өмірінде қазақ халқының тіршілігі оған бір ұйқас-үйлесімі келмей, ойды бұлдыратып тұрған өлеңдей сезілетін сияқты. Ақындармен айтысқанда, әр елдің ішкі-сыртқы тарпандығын сынағанда Жәкең осы жағын жаныштай сөйлейді. Ол бір қисыны қашқан, өз дәстүрінен түзеле алмайтын, өзіндік күш-жігері сарқылып, сал-бөкселенген, «қайран жиырма бес!» – деп артта қалған дәуірін көксейтін өмір еді ғой!

Танқаларлық бір нәрсе - езімен тұстас ақындардың бірінде азырақ торығу болса, Жәкеңде ол жоқ. Түн артында күн барына шектенген емес. Қылыш астында, қыл арқан мойында тұрғанда айта алмаған, іркіп қалған сөздері болса қорлана берген, шыңдала берген. Ұлы революция ақынының барлық тұсауын талқандап, тас бұғаудан біржола босатқанда ағыл-тегіл жыр да жосылып жүре берді. Ғылым аша алмай келген Феномен сырының кілті осында. Феномен сыры ашылады екен.

Ұлы Абай - он тоғызыншы ғасырдың ақыны. Оның құрдасы Жамбыл - жиырмасыншы ғасырдың ақыны, әсіресе өмірінің соңғы он жылының ақыны. Абай қазақ халқының поэзиясын, тілін, жан-жақты көркем өнерін оң жолға түсірген, тарихи еңбегі бар асқан дана, ұлы ұстаз, қазақ халқының ойын өсіру, сезімін тереңдету, ар-намыс, адамгершілік қасиеттерін шыңдау осы ұстазымыздың қолынан өтті. Қазақ ақын-жазушыларының ана сүті мен қанына тараған деп атарлық тәрбиесі Абайдан келеді. Жамбыл болса, ол - жаңарған дүниенің, социалистік өмірдің жыршысы. Отан деген - ұлы сөз. Оның айнымас, бұлжымас ірге тасы ұлттар достығында. Ондаған ғасырлар бойында орнынан қозғалмаған ескілік үйіндісі мәңгілік бас иер мұраң емес, сорың. Адам баласына социализм деген бақыт келді, фашизм деген жау келді. Ақын даусы «қорған!» – дегенде де, «аттан!» – дегенде де дүниені жаңғырықтыру керек. Жәкең даусы осылай шықты. Бір ғана сыр жасаған ақын даусы қарлықпастан кетті. Қызарған, бұлдыраған кәрі көз дүние аударыспағын түгел көріп отыратын сияқты еді.

Ақын болсаң қыздырып айт, қызықтырып айт, жылатып айт, күлдіріп айт, күйдіріп айт! Жел ессін, дария шайқалсын, ой аунақшысын! Қанжардай қадал, оқтай ат, ескілік дүниесі қансырап қалсын!

Бүгжеңдеме, бұқпаңтайлама, заман жастарын бұқтырмай өсір, арқаланып өссін. Теңдікке еншілес - бірлікке де еншілес, ерлікке де еншілес - елдікке де еншілес. Жәкең жырларының рухы осында ғой.

Жәкеңнің екінші рет дүниеге келгені 1934 жыл. Сол жылы, жаздыгүні ақындардың бірінші рет үлкен жиыны болды. Басында тозығы жеткен киіз қалпақ, үстінде ақ көйлек, ақ іш киім, жалаң аяғында резеңке галош, көк есекке мінген кәрі шал - Жәкең келді.

Ауылға шауып кіретін, ауылдан шыға бере шаба жөнелетін, өнім-өндірісте жұмысы жоқ жалған белсенділер Жәкеңді де біраз жүндеген екен. Көк есегін театр аула сының түкпіріне байлап, жауырынды келген қызыл

көз, еңкек шал жиынға кірді...

Жиынға Жәкеңнен басқа үлкен бір топ халық ақындары да келген, біразы - Орынбай, Шашубай, Доскей, Қуат, Кенен, Қазанғап, Қалқа, атақты Ыбырай ақынның жиені Тайжан, Молдақмет сияқты қу мүйіздер, басқалары - Нартай, Нұрлыбек, Үмбетәлі, Иса сияқты топ жарған дарынды жастау ақындар.

Жәкең сол жиыннан аруақтанып, рухтанып қайтты. Ақын сөзіне үлкен құрмет-қошемет бар екен. Партиямыз бен Совет үкіметі әр халықтың бойындағы ақындық күшін жоғары бағалайды екен. Көркем сөз, көркем өнер дегендеріңіз қай елдің болса да бойында қайрат-жігерінің, ой-сезімінің айнасы сияқты көрінеді екен. Ықтай сөйлер, имене берер заман емес, көкірегіңді кере сөйлер, құлаштай серпер заман. Айта алмаған, іркіп қалған, қорлана берген, өткен заманға қимаған сөзің болса айтар кез, айта алар кез. Сөз асылын дүниеге таратар сара жолдар да көбейген.

Осы сапарынан кейін Жәкең жер құртындай жыбырлаған көк есекке мінген жоқ, күпшек санды күреңге мінді. Жәкеңе ғана жарасар қонымды жылқы еді. Есек мініп жүріп әлемге айқай салу ерсі болар еді. Қазақ ақыны ат үстінде туған ғой. Ақын мен ат, ат пен айқай бірге жаралған. Жарасымды жаралған. Ат үстіндегі Жәкең даусы Алатауымен бірге жаңғырыға шықты. Әлем құлағы жатсырамай тыңдады. Тоқсанға келген қарт Жәкеңнің қайта туып, қайта жасаған соңғы он жылы осылай басталды. Мұны Феномен демеске болмаса керек.

Жәкеңнің тоқсан жасында қайта туғаны Феномен болса, ақындығының қайта шырқап кеткендігін Феникс арқылы түсінуге болады.

Феникс - құс. Ол - адам ой-сезімінің, барлық асылының, даналығы мен адамгершілігінің мұрагері сияқты. Мыңдаған жылдар жасай береді. Өле қалса өртеп, күлін отқа салсаң қайта тіріліп тұра келеді. Өткен өмірін ұмытпайды. Дүниеде қандай асыл ойлар, білім иелері, әділет иелері болды, көркемдік қазыналары болды, бәрі есінде. Екінші тілмен айтқанда Феникс адамзаттың өзінің есі дер едім.

Вавилон патшасының қызы Фармазонта асқан сұлу екен. Сұлулық тәңірісі Афродитаның Венера-Шолпан бейнесін Пракситель сол Фармазонтаның суретіне, тас мүсіндеріне қарап отырып жасаған, бірақ анағұрлым солғын шығарған... Сұлулықпен сұлулықты бейнелеуге болған емес...

Бір кезде Фармазонтаның қолына жиырма жеті мың тоғыз жүз жыл және алты ай жасаған Феникс түседі. Ой-сезімінің, даналықтық, әділеттің ажалы қашан да олақ қолдан келмек. Феникс садақ тарта білмейтін Мысыр патшасының оғына ұшырап өледі. Фармазонта Фениксті өртеп, күлін отқа салған екен. Феникс қайта жаралып тұра келеді...

- Екінші рет туғанға қанша таңдансаң, бірінші рет туғанға да сонша таңдану керек... Дүние болмысы туып, өзгеріп, қайта туғанға толы емес пе? - дейді екен Феникс.

Шынында да ең таңданарлық нәрсе ненің болса да бірінші рет туғаны болу керек. Оның екінші қайталануына жол ашылды емес пе?

Заманалар ауыспағы, жиһангерлер жорықтары талай елдердің тағдырына жосыған із қалдырып отырады. Тозығы жеткен заман апатқа ұшырағанда талай елдің қымбаттысы мен қасиеттісін астына ала құлайды, топырақ астына, күл астына көме құлайды: грек мраморы, Мысыр жазуы, Александрия кітапханасы, көне түрік әліппесі, тағы-тағылар. Бірақ көмген мен көмілгендік біржола өлгендік, өшкендік емес. Жер бетінде ой зираты, даналық зираты жоқ еш жерде. Қай заманда туса да асыл ой өлген емес, поэзия өлген емес. Ой мен өлең балаң, балғын кезеңнен өтіп піскен кезде айналасына ұрығын шашады. Ол ұрықтар ойдан ойға қонып, жетіле түсіп, алдағы белдерден асып кете бермек. Тамыр жайып тарай бермек. Сөзге өлім жоқ. Сөз арқылы тараған ойға өлім жоқ. Оны ұрпақтан ұрпаққа жеткізер адамның өзінің есі. Соның аты — Феникс, ақындар қойған ат...

Қазақ ақындығының да талай шаң-боранның астында, талай қырғын астында сөніп кеткен кезі бар. Бірақ оның да жер астында қалған тас көмірдей қызынары бар, тұтанары бар, бір кезде қайта тұтанбақ. Өйткені өлең де адамның есінде сақталады.

Жамбыл жырлары маған талай ғасырлар бойында бір тұтанып, бір сөніп, халқымыздың есінде қала берген, тоқсанға келген ақынның жүрегінде қайта тірілген, халқымыздың жыры, өзінің сыры сияқты елестейді. Сондықтан да мақаланың аты «Феномен - Феникс» қойылды.

Дерек көздері:

Жамбылтану. Таңдамалы еңбектер. I том. Дастан ата (Жамбыл Жабаев туралы естеліктер) / Жалпы ред. басқарған Ж. Дәдебаев; баспаға дайындағандар: Б. Д. Даутова, Г. Ыбырайқызы, Г. Қасымақын. – Алматы: Қазақ университеті, 2021. – 69-73-беттер. Көп томдық сериялық басылым.